Intervju

Nadja Velušček

Ervin Hladnik - Milharčič

FOTOGRAFIJA
Tomaž Skale

ADJA VELUŠČEK IN ANJA MEDVED sta v dolgem nizu kronološko urejenih dokumentarnih filmov, ki jih snemata predvsem na Goriškem, prišli do druge svetovne vojne. Njun pristop je neposreden in brez okraskov. Eno za drugo nizata pripovedi ljudi o dogodkih, ki so jim bili priča.

Česa pa se vi spomnite?

Posneli sta filme o življenjih na obeh straneh meje. O tihotapljenju blaga, brez katerega ta življenja niso mogoča. O prvi svetovni vojni, ko je meja dobila obliko soške fronte in je tekla po vrhovih Alp. Pa tudi o gradnji Nove Gorice, mestu, ki je nastalo zaradi meje in ki se je skupaj z Gorico začelo spraševati, kakšen je smisel njegovega življenja brez črte, ki svet deli na dvoje. V torek sta v dvorani Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani predstavili nenavaden dokumentarec *Vžgano v spominih*. V naslovu ni nič metaforičnega. Posneli sta pogovore z ljudmi, ki se spomnijo, kako so leta 1944 stali sredi svojih vasi in gledali, kako gorijo hiše, ki sta jih s pomočjo slovenskih sodelavcev požigali nemška in italijanska vojska. Anja Medved je bila na festivalu v Skopju, Nadja Velušček pa je razložila, kako se zadnje delo vključuje v niz filmov, ki se vsi vrtijo okrog vprašanja, kako se spomniti lastnega življenja.

Kaj sta z Anjo Medved mislili, da se bosta naučili, ko sta šli gledat škrbine požganih hiš iz druge svetovne vojne?
Teme filma nisva izbrali midve z Anjo. Povabili so naju k evropskemu projektu *Vžgano v spominih*, v okviru katerega so izpeljali popis požganih vasi v Jadranskem primorju, pripravili potujočo fotografsko razstavo, postavitev spominskih plošč in študijski program oralne zgodovine za študente. Z Anjo Medved sva posneli dokumentarni film. Odločili sva se, da bova obdelali čas vojne.

Požgane vasi iz druge svetovne vojne so del evropskega spomina? Včasih se zdi, da se jih spomni vedno manjše število ljudi.
Seveda so del skupnega evropskega spomina. Drugače o spominu sploh ne moremo govoriti. V vojni se je srečala vsa Evropa, ne samo v velikem, ampak tudi v malem. Vsaka vas je bila del velike evropske vojne, ki je bila del svetovne vojne. Naš projekt je potekal na ozemlju, ki so mu po letu 1943 nemške okupacijske oblasti rekle *Adriatisches Küstenland*.

Uporabili ste avstro-ogrski kolonialni izraz za Jadransko primorje?
V obdobju, ki sva ga raziskovali, je bil izraz legitimen. Leta 1944 je na Primorskem gospodovala Nemčija in je uporabljala nemško terminologijo. V vojnah se govori jezik močnejšega. Raziskava je potekala predvsem v okolici Kopra. Ko pa sva z Anjo pogledali celotno Primorje, sva ugotovili, da je bilo požganih vasi ogromno. Samo na našem področju jih je okoli dvesto. Veste, kaj je dvesto požganih vasi v letih 1943 in 1944? Na ozemlju med Predilom in Istro proti Pulju in Reki je skritih na tisoče nepovedanih zgodb. Več je tistega, kar nismo naredili, kot tega, kar smo naredili, posneli pa sva zelo veliko. Zelo intenzivno sva se pogovarjali o tem, kako potegniti nit in kako upravičiti dejstvo, da bova veliko stvari izpustili. Ravno med snemanjem pa je bila obletnica požiga vasi Peternel v Brdih. Na Goriškem je ostal ta požig najbolj v spominu, ker je v eni hiši živih zgorelo dvanajst ljudi. V bližini sta Komen in Rihemberk. Obe vasi požgani. Odločili sva se, da bova snemali v krajih, ki jih najbolje poznava. Ko se dela resno lotiš, seveda vedno znova ugotavljaš, da o krajih, ki so ti najbolj znani, najmanj veš, in je potem res lepo raziskovati. Poznejo sva šli še drugam, kjer je raziskava prav tako odkrila svoje.

Zakaj se vajina zgodba začne šele leta 1943?
Zato, ker takrat *Il Littorale Adriatico*, kakor so Italijani rekli Jadranskemu primorju, po kapitulaciji Italije ponovno postane *Adriatisches Küstenland*. Ta trenutek je pomemben, ker se je prebivalcem Primorske 3. septembra – obletnica je tik za vogalom – zazdelo, da je konec trpljenja. Dvajset let so živeli pod fašizmom in fašizem je bil poražen. Svoboda.

Natalija Vuk iz Mirna pripoveduje, kako hitro so se soočili z nečim čisto drugim. Njena zgodba se začne mirnega jesenskega večera, ko se vojna zdi zelo daleč.

»S Stano Mrmoljevo sva bili v kinu Verdi v Gorici,« je povedala. »Ko sva prišli iz kina, sva videli, da je vse mesto vznemirjeno.«

Kaj se je zgodilo? Kaj se je zgodilo?

Povedali so nama, da je fašizma padel. S kolesi sva šli proti domu, ona pa je pela partizansko pesem Na oknu glej obrazek bled. Na robu mesta je bila italijanska vojašnica.

»Signorine, ma e vero?« so kričali vojaki. Gospodične, ali je res?

»E vero, e vero,« sva jima odgovarjali. »Andate a casa.«

»Res je, res je. Pojdite domov.«

La guerra e finita. Vojne je konec.

Ljudje so bili prepričani, da konec fašizma pomeni tudi konec vojne. Ampak, kot pravi gospa Natalija v filmu, je bila pot do leta 1945 še dolga. In preden je postalo boljše, je moralo postati še veliko slabše. Primorska je do takrat dobro spoznala fašizem in vse oblike zatiranja, ki so bile povezane z njim. Vojna pa je bila daleč. Slovenski fantje so bili po letu 1918 državljani Italije in so šli v italijansko vojsko. Pisali so pisma iz Severne Afrike, z Rodosa in drugih grških otokov, iz Rusije. Bili so v specialnih bataljonih za nezanesljive. Tam so se dogajale strahote vojne. Potem pa je prišla nemška okupacija, nastale so slovenske in italijanske partizanske enote in vojna je prišla v vasi. Eno za drugo so jih požgale nemške in italijanske enote, ki so jih Nemci vključili v poskus uničenja upora. V filmu ni glasu zunanjega pripovedovalca. Zgodbe so postavljene tako, da si odgovarjajo druga drugi.

Kaj ostane za požganimi vasmi? Je vtis, da kar izginejo, pravilen?
Je. Počasi se ruševine sesujejo in prerase jih rastlinje. Samo še v spominu je tam enkrat nekaj bilo. V Lipi so ruševine umetno ohranili in jih pustili kot del spomina. Ko sem bila sama otrok, smo se na Primorskem otroci igrali med ruševinami, ki so bile še žive. Nismo se niti spraševali, zakaj sredi naselij zevajo praznine in zakaj tramovi gledajo v zrak kot jambori potopljenih ladij. Prebivalstvo pa je bilo mešano. Skupaj so živeli ljudje, ki so jim hiše požgali, tisti, ki so jih požigali, in tisti, ki so samo gledali. Na začetku se niti nisva dobro zavedali, v kako strašno zgodbo padava. Prazen prostor oživi, ko pred kamero postaviš človeka, ki je gledal, kako je gorela hiša njegovih staršev.

> Prazen prostor oživi, ko pred kamero postaviš človeka, ki je gledal, kako je gorela hiša njegovih staršev.

> Veste, kaj je dvesto požganih vasi v letih 1943 in 1944? Na ozemlju med Predilom in Istro proti Pulju in Reki je skritih na tisoče nepovedanih zgodb.

Pa so vedeli, kaj prihaja?
Zelo hitro so se zavedeli. Ljuba Smodlak v filmu pripoveduje, kako so ženske začele skrivati svojo balo in hrano, ki je lahko zdržala nekaj časa. Seveda so vedeli, da iz tega ne bo nič dobrega. Potem pa so opazili, da nemški ali italijanski vojaki kopičijo sode z bencinom na robu vasi. To je bil znak, da naj vsi pobegnejo. Kdor ni na hitro zbežal, so ga ustrelili, poslali v delovna taborišča ali v koncentracijska taborišča. Včasih so ljudje zaslišali eksplozije na robu vasi. Kdor je mogel, se je umaknil. Spet drugje so vojaki sredi noči vdrli v hiše in vse prebivalce nagnali na trg, kjer so potem gledali, kako eno za drugo hiše zajemajo plameni. Včasih so Nemci in Italijani iskali italijanske ali slovenske partizane, ki so spali po hišah. Včasih so iskali moške prebivalce, da bi jih odpeljali. Včasih pa so izvajali represalije zaradi partizanskih akcij in niso imeli nikakršnega razumevanja za razlage vaščanov, da oni ne odločajo o tem, kje pride do bojev in kje ne. Spet drugje so bili žrtev nekontroliranega divjaštva, ko so pobili tudi ženske in otroke ali zažgali hiše, ko so ljudje bili še v njih. Ljudje pa se ne spomnijo samo divjaštva. Pripovedujejo o dveh italijanskih vojakih, ki bi morala zažgati hišo, pa je nista. O nemškem vojaku, ki je žensko opozoril, da naj vzame vse, kar je dragoceno, in se umakne, ker bodo vas zvečer požgali. Krutost je bila prisotna povsod. Italijanski partizan, ki je bil pripadnik enote garibaldincev, pripoveduje, kako je poveljnik dal ustreliti štiri njegove tovariše, ker so kmetici ukradli nekaj krompirja. Prijavila jih je poveljniku, ki je brez milosti hotel drugim partizanom pokazati, da ne smejo krasti civilistom, tudi če so na smrt lačni. Ko je kmetica gledala streljanje, ji je bilo žal, da jih je prijavila, vendar je bilo že prepozno. Iz takšnih pripovedi se plete zgodba o vojni, ki mimogrede vplete posameznika in naredi nekaj strašnega.

> Vsaka vas je bila del velike evropske vojne, ki je bila del svetovne vojne.

Očividci so bili leta 1944 otroci. V resnici sta snemali otroške spomine na vojno?
To se nama je zgodilo že drugič. Ko sva snemali spomine na prvo svetovno vojno na Goriškem in hodili po soški fronti, sva se prav tako pogovarjali z ljudmi, ki so to strašno preobrazbo doline in gora nad njo spremljali kot otroci. Midve sva jih snemale, ko so bili že stari ljudje. In isto se nama je zgodilo s filmom o drugi svetovni vojni, ki sva jo imeli ves čas v načrtih in željah. Bili sva v tekmi s časom. A to, da snemava spomine na otroške izkušnje, nama ni hodilo narobe. Otroški spomini so neobremenjeni in so lahko zelo jasni. Jaz sem dvajset let starejša od Anje in sem bila rojena tik po vojni. Pa vojne nikoli nisem mogla dojeti. Brala sem in poslušala zgodbe o kurirčkih, ki so nosili torbice, vendar se me nič ni dotaknilo. O vojni smo se učili kot o enem od poglavij zgodovine. Lahko bi bila daleč tisoč let. Nismo mogli dojeti, da se je končala nekaj let pred našim rojstvom in da je odraslim še vedno zelo blizu kot njihova neposredna izkušnja.

Ali ni druga svetovna vojna del kolektivnega evropskega spomina? Saj se v resnici vse ve. Vse? Odvisno od tega, kaj razumete pod vse. Iz šole sva poznali vse ofenzive, vsa zasedanja. Veliko jih še zdaj znam na pamet. Vprašanje pa je, koliko smo vedeli, kaj se je zgodilo v naši vasi, na naši ulici. Tu vojna postane resnična, in ni vel le poglavje v učbeniku. Tu odkriješ zgodbo, ki je še nisi poznal. In odkriješ, kot vedno, da je več resnic in da vse bolijo. Pretrese te spoznanje, da nasilje ni le v domeni zunanjega sovražnika, ampak tudi v domeni notranjega sovražnika in tistega, ki le-tega preganja. Da gre včasih za boj vseh proti vsem, ni pa čisto jasno, zakaj. Odgovori so vedno isti. Za nova ozemlja, za svobodo, za boljše življenje, za narod, za oblast. Ampak za vse to moramo predvsem ostati živi. Herojstvo ni opravičilo za smrt.

Še pred kratkim sem mladim predstavljala naše filme s stereotipno frazo, da snemamo filme o vojnah zato, da se ne bi ponovile. Da ne bi bilo še enega holokavsta, še enega sledenja nekomu, ki kriči s svetlečega avtomobila. Še sama sem verjela temu, kar sem govorila. Danes mi je nerodno pred njimi. Naj jim rečem, da bo svet nekoč boljši in lepši od tistega, o katerem smo poslušali mi? In vendar imajo tudi oni sveto pravico do sanj, veselja, razposajenosti. Ko bodo zelo stari, bodo z njimi snemali dokumentarne filme. Hkrati mislim, da te brez spomina ni. Ne obstajaš.

Ne zanimajo me preveč zgodbe ljudi, ki so napisali veliko knjig. Svoje so napisali. Dragoceno je snemati ljudi, ki nikoli niso napisali svojih spominov in jih tudi ne bodo.

Zanima me tudi to, česa se spominjajo ljudje na drugi strani. Rada bi posnela spomine nemškega vojaka.

Pa je mogoče pristopiti do njih zgolj z radovednostjo in brez zadrege?
Veste, kaj kot filmarka občutim kot problem? Odraščanje v Jugoslaviji mi ni dalo empatije do druge svetovne vojne. Dobili smo dramo, tragedijo in film, v katerem se je vedno zmagalo. Empatije pa ne. Potem pa je prišla priložnost z *Vžganim v spominih* in tega se je bilo mogoče lotiti samo z empatijo.

Od kod pride empatija?
Iz pogovorov z ljudmi. Usedeš se pred nekoga, ki ima za seboj eno celo življenje, in ga prosiš, naj ti pove, kaj je videl. Fascinira me govorjena beseda, ker je nepredvidljiva, presenetljiva, ker se vsakokrat na novo zgodi. Zato z veliko radovednostjo in pričakovanjem poslušam naše pripovedovalce in ko se najmanj nadejam, se zgodi misel, resnica, poezija. Ko sva z Anjo prepisovali govorjeni tekst iz filma, sva se zavedeli, da

različni ljudje iz različnih krajev in zgodb v različnih jezikih sestavljajo nekakšen ritmičen jezik, ki skorajda postaja pesnitev. In če sva v najinih prejšnjih dokumentarnih filmih iskali vzporednico z literarnimi zvrstmi video novele in video eseja, se nama ta, tudi zaradi vsebine, kaže kot nekakšna video pesnitev. V različnih krajih zloglasnega *Adriatisches Küstenland* pravzaprav potekajo te strašne zgodbe po skorajda istem scenariju: pridejo, požgejo, pobijejo, odpeljejo. Iz vseh teh zgodb je Anja v montaži zgradila eno večglasno pripoved. Ni več tako zelo pomembno, kje se je zgodilo, kdaj, zakaj. Zgodilo se je.

Herojstvo ni opravičilo za smrt.

Kaj pa se je zgodilo?
Nepopisno nasilje nad civilnim prebivalstvom. In potem so izbrisali še fizični spomin nanj. Spraševali ste, kje je danes mogoče iskati požgane hiše. V glavnem jih ni, razen v nekaterih vaseh na Hrvaškem, in v bistvu ni ničesar, kar bi snemali, še posebej ker so te nekoč požgane vasi danes naselja brez duše, ali bolje, brez lepote. Puste so, razmetane ali pa prazne, brez življenja. Zdaj jih že na daleč prepoznam in razumem, zakaj so takšne, in v pomoč jim ni niti prelepa narava, ki jih obdaja. Seveda se kdaj vprašam, zakaj se lotevam teh škrbin zgodovine. Zato, ker ne morem živeti svetlobe sedanjosti, če je za menoj tema.

V osnovi je vedno radovednost ali morda celo nekdanja površnost, zaradi katere potem iščeš zavedanje. In očitno pri tem nisem sama.

Filmsko pa je to zelo atraktiven pristop?
Je. Kljub spogledovanju z ustvarjalnimi spremembami še vedno verjamem v dragocenost spominjanja, v neskončno zanimivost obrazov, v prepričljivost človeškega glasu. Spomin je v bistvu hitro pokvarljiva in prav zato dragocena snov. Vedno bom neizmerno hvaležna vsem pričevalcem, ki so mi bili pripravljeni podariti svoje spomine. Dovoljujejo mi, da vstopam v neznane pokrajine časa in prostora in da obenem prepoznavam sedanjost, v kateri se še vedno ni nič spremenilo. Vsak dan nastajajo nove požgane vasi, novi begunci.

Se je iz pričevanja razvil nov filmski žar?
Pričevalci je morda pretrda beseda. Spominodajalci kot krvodajalci v naših številnih ordinacijah spomina, ali preprosto tisti, ki se želijo spominjati in iskreno povedati svojo zgodbo. Zavedajo se, da jo morajo predati v varstvo, ker je pomembna za vse nas.

Vse se je pravzaprav zgodilo z razvojem tehnologije, ki je omogočila, da vse te none, strice in tete lahko brez velikih stroškov poslušamo ure in ure. In naenkrat niso več nadležni obujevalci spominov, ki težijo vsakemu, ki jih je za nekaj minut pripravljen poslušati, ampak postanejo ustvarjalci, protagonisti, iztrgani iz pozabe. Njihova zaradi zgodovine izredno zanimiva življenja bi lahko postala roman, vendar vemo, da ga nikoli ne bodo napisali. Pred kamero pa zato postajajo sestavni del velike zgodbe, ki jo z Anjo tkeva že leta in leta in jo bova upam še. Živiva na koščku zemlje, kjer zgodb še zelo dolgo ne bo zmanjkalo.

Kako ste prišli do tega, da s svojo hčerko snemate filme na meji med slovanskim in latinskim ozemljem?
V življenju se pomembne stvari običajno zgodijo nenačrtovano. Gotovo si nisem nikoli predstavljala, da bom delala s svojo hčerjo, še posebej ker sem bila v časovnem smislu zamudnica. V najinem tandemu je Anja profesionalka, ker sama izhajam iz klasičnega šolskega sistema, ki je pogosto bolj cokla kot spodbuda. Ali pa me je morda prav beg pred njim zapeljal drugam.

Na začetku so filmi nastajali po skoraj neki naravni zakonitosti. Prvi najin film je bil *Cvetoča Brda*, ki nam ga je skupaj z naslovom zaupal takratni direktor slovenskega programa RAI Danilo Benedetič in sem mu za to neskončno hvaležna. Pahnil naju je v vodo in ugotovili sva, da se da.

Ste tam naleteli na vprašanje, kaj vse so za seboj pustile vojne med izvirom Soče in Jadranskim morjem?
V tem filmu sva se srečali z ljudmi, ki so kot otroci preživeli prvo vojno, in izbira za naslednji film je bila jasna. Tokrat sva midve predlagali temo in sprejeli so jo. V mojem življenju je bila gotovo najbolj čudna stvar meja, ki pa se je nisem zavedela, dokler je niso nekega dne popolnoma zaprli. In tako je nastal film *Moja meja*, v resnici moja, ker si dovolim osebno pripoved z namenom, da bi bolj prepričljivo govorila o vseh nas na Goriškem. In kaj lahko sledi? Zaradi meje je nastala Nova Gorica, meja je njen konstitutivni element. Torej, *Mesto na travniku* in v njem midve, kot rojeni Novogoričanki. Osebni pristop pripada Anji.

Ne zanimajo me preveč zgodbe ljudi, ki so napisali veliko knjig. Svoje so napisali. Dragoceno je snemati ljudi, ki nikoli niso napisali svojih spominov in jih tudi ne bodo.

Zdaj že lahko ugotavljava, da meja ni le konstitutivni element Nove Gorice, ampak tudi najinega ustvarjanja. Meja v Beneški Sloveniji je drugačna kot na Goriškem in Tržaškem, torej si zasluži film. *Sešivalnica spomina* je film, ki naj bi z nitjo spomina ponovno sešil razparan prostor. V tem filmu sva si dovolili, da je dokumentarno gradivo nadomestila gledališka predstava kombreškega gledališča *Kontrabant* Jožice Strgar, ki ji je uspelo fikcijo narediti resničnejšo od dokumenta. Medtem ko se mi sprehajamo po obeh straneh meje, jo prehajamo zaradi snemanj na prepovedanih mestih in v prepovedanem času, se svetovna politika odloči, da mejo umakne.

Seveda se tudi sama kdaj vprašam, zakaj se lotevam teh škrbin zgodovine. Zato, ker ne morem živeti svetlobe sedanjosti, če je za menoj tema.

Skorajda bi kot Nova Gorica ostali brez najinega konstitutivnega elementa in *materie prime*. Vendar narava vedno vse poravna, požvižga se na politične odločitve. Soča že milijone let teče od izvira do izliva in je prav nič ne zanima, v kateri državi teče. Nastal je film *Trenutek meje*, film o ljudeh, ki živijo ob njej in z njo. Sledili so Anjini projekti, pri katerih sem seveda sodelovala, na primer spletni projekt *Zbrani, zaupno o skupnem*, v katerem se o bistvenih človeških vprašanjih na intimen način sprašujejo pomembni evropski znanstveniki, pisatelji, filozofi idr. Spominodajalska akcija v Ljubljani je Anjo pripeljala do spletnega projekta *Podobe pozabe*, kjer v sodelovanju z zavodom Divja misel raziskujejo spominjanje v mestu v času med vojno in takoj po njej. Kljub prvemu stiku s tem zgodovinskim obdobjem in ob vseh naštetih tematikah pa je ves čas visela v zraku tista največja in najpomembnejša. Druga svetovna vojna na Primorskem. Nikakor se je nisva drznili dotakniti. In tako je bilo odločilno povabilo raziskovalnega središča v Kopru in dr. Gašperja Mithansa za sodelovanje v evropskem projektu Vžgano v spominih. Končno sva se soočili z zahtevno temo, ki se je tako ali drugače moramo vsi dotakniti, in upava, da bova lahko z njo nadaljevali.

Vse te filme sva z Anjo delali v okviru Kinoateljeja, ki sva ga tudi soustvarjali. Več kot petindvajset let je dolga doba in zgodi se, da je pač iz takih in drugačnih razlogov treba kaj spremeniti in se podati na novo pot. Odslej z Anjo delava v okviru zavoda Kinokašča – kašča kot prostor, kamor spraviš dragoceni pridelek, pa tudi kašča kot prostor, kjer včasih pozabiš stvari in jih nato na novo odkrivaš. Tudi spomin je nujno povezan s pozabo. V filmu *Mesto na travniku* Anja reče, da ne ve, »zakaj se nekateri nepomembni trenutki ohranijo v spominu, kot da prav ti trenutki spominjajo na nekaj, kar smo pozabili«.

Kako razumete dokumentarni film? Je to zapis spomina ali njegovo ustvarjanje?
Eno in drugo. Morda je spomin iz iste snovi kot sanje, ki se nam prepogosto razblinijo, zato ga je treba shraniti, pa čeprav v kaščo. Najina želja je, da bi mesto Nova Gorica, ki mu Anja že deset let oblikuje skupni album, kakršni so običajno družinski albumi, dobilo končno tudi svoj spletni arhiv spomina. Po Juretu Krpanu je to še vedno mlado mesto, zdaj je verjetno že preraslo svoje najstništvo, pa vendar je že čas, da poskrbi tudi za svojo preteklost, in predvsem za to, da ne pozabi na čas pred svojim nastankom. Že res, da je zgrajeno na ilovnati zemlji, ki stvarem ne pusti, da zgnijejo, pa vendar nam je uspelo pustiti propasti veliko stvari. Izginili so ostanki stare Avstro-Ogrske, kot sta remiza in vodni stolp. Tam je bila Avstrija in sledovi za njo se brez potrebe brišejo. Ampak bila je tudi Furlanija in izginile so tudi furlanske kmetije, ki so bile del naše pokrajine. Judovsko pokopališče so rešili v zadnjem trenutku. Še več pa smo zapravili kasneje, ampak to je znana zgodba in gotovo zanimiva tudi za film.

Te stvari so tam in čakajo, da jih nekdo pobere. Kaj pa je vaše delo?
Seveda je dokumentarni film tudi ustvarjanje spomina, in tu mislim na selekcijo. Ni nujno, da so samo velike zgodbe vredne spominjanja, velikokrat prav majhne, nepomembne zgodbe na pravem mestu povedo ogromno. Vedno se raznežim ob plahtah v zadnjem filmu, ki so premraženemu otroku predstavljale konec fašizma. Konca fašizma se spomni kot trenutka, ko je dobil vojaško odejo, ki jo je italijanska vojska po kapitulaciji pustila za seboj. Prej je spal na senu in se je vedno bal zime, ker ga je zeblo. Ko je dobil odejo, pa se je zime veselil. Spreleti me srh ob olivno zeleni plesni obleki, ki zagotovo ni pomembna za film, pač pa je preblisk mirnega časa pred prvo vojno. Naslov filma *Niso letele ptice* je nastal iz maminega zagotavljanja, da to, kar otroci vidijo na nebu, niso ptice. In še in še.

Vsi vaši filmi tečejo ob črtah, kjer je na eni strani njihovo, na drugi pa naše. Kaj se vam se je seštelo ob vseh teh pripovedih?
Da živiš na koncu sveta, kjer nisi ne eno ne drugo, kjer nikoli ne veš prav natančno, kje si, in morda tudi ne, kdo si. Vedno znova si postavljaš vprašanje, na kakšen način si tukaj lahko doma. Ker doma si prav tukaj. V kraju, kjer je večina ljudi prišla od nekod drugje, kjer so na novo posadili drevesa in začrtali ulice. Nova Gorica je moje mesto, prostor, ki ga imam rada, še vedno pa ga gledam od daleč. Mesto je nastajalo skupaj z menoj, staro je približno toliko kot ja Mesto je nastalo iz kljubovanja. »Vzeli s nam staro Gorico, naredili si bomo novo Zato je tam, kjer je, tik ob Gorici, ki je o tala v Italiji. Lahko bi bilo kjerkoli drug in tudi nameravali so ga postaviti drugj ampak iz kljubovanja so ga zgradili pra tam. Nastalo je s političnim odlokom k neposreden rezultat vojne. »Vasi so bil požgane, naredimo mesto.« Name je t imelo svojevrsten učinek. Vedno sem b žala na drugo stran meje, v drugo mest Tukaj mi je bilo dolgčas, tam je bilo pa z nimivo. Tam je bilo vse na svojem mest in ni bilo niti enega kraja, ki ne bi bil le Tudi Ljubljana se mi je zdela siva in nez nimiva. Stara Gorica je bila zame mest Zdaj so se stvari obrnile na glavo. Zdaj st ra Gorica ni več tako zanimiva. Še vedno j lepo staro mesto, vendar izgublja življen skost. Zdaj iz stare Gorice hodijo v Nov Gorico po nakupih. Zanimivo je tukaj.

Pa iz obojega zdaj, ko ni več meja, nastaja eno mesto?
Ne. Zdaj sta tam dve mesti na istem mest idealen prostor za kulturno prestolnic Evrope, kjer se soočajo vsi problemi s dobne Evrope. Tokrat res vidim, da bi s tu lahko izpeljala v evropskih projektih t likanj izpostavljena ideja izmenjave. Mi s moramo postaviti v očišče. Ni dovolj, d živimo na najlepšem prostoru, gledano lune. »Evropa« pa naj nam pomaga, da s iz dvojnega mesta na meji razvijemo v z nimivo evropsko mesto skupne prihodn sti. Morda pa bi potem lahko imeli tu skupen spomin.

Kako pa opravite s tem, da v Sloveniji nikoli ni samo enega spomina, ampak sta vsaj dva
Dejstva so pač dejstva. Smrt je smrt, vas s požgali Italijani ali Nemci. Tako je pač bil Vendar. Najprej slišimo zgodbe o posamez nih Nemcih, ki so pomagali, da hiša ni zg rela. Pa o tem, da tudi v taboriščih niso bi vsi hitlerjanci. Niso bili vsi isti. Vasi pa s gorele prav tako v Furlaniji, kjer so žive Furlani, kot v vaseh, kjer so živeli Slovenc Tudi Italijani so imeli poleg fašistov tu svoje partizane. Kar pa naju z Anjo čaka, s še fojbe. Tam okoli je veliko zgodb, ki jih j težko povedati. Meni se zdi, da Gorica i Nova Gorica ne bosta nikoli eno mesto, d kler ne bo razčiščenih štirideset dni let 1945, ko je v mesto prišla partizanska vojsk in je izginilo okrog osemsto ljudi. Tukaj ve dno skočijo pokonci, da koliko Slovencev s pa fašisti ubili. Seveda, to vsi dobro vemo i tega nihče ne misli pozabiti. Vsak ima svoj žrtve. In tukaj spominov ne gre mešati. M smo zaščiteni s časom. Lahko brez strah postavimo vprašanje, ki ga je zares težk postaviti. »Kaj pa se je vam zgodilo?« Spo mine je treba urediti in jih povedati dru drugemu. Potem lahko greš naprej.

Meni se zdi, da Gorica in Nova Gorica ne bosta nikoli eno mesto, dokler ne bo razčiščenih štirideset dni leta 1945, ko je v mesto prišla partizanska vojska in je izginilo okrog osemsto ljudi.

Zame spomin ni nepotrebna navlaka, am pak nekaj, kar je treba soočiti. »Česa pa s vi spomnite?« To se je treba naučiti spošto vati. Meni se je vedno zdelo, da je spomi nekaj, s čimer bomo preprečili naslednj vojno. Po vseh filmih, ki se s tem ukvarjajo mi ni treba biti naivna. Zlahka se zarad njega tudi začnejo.